

**MİHMÂN-NÂME-İ BUHÂRÂ'DA ŞEYBÂNÎ HAN
SHAYBANI KHAN IN MEHMANNAMA-I BUKHARA**

Remziye ÇELİK

Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
remziyecelik1970@gmail.com
ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4265-3176

Öz

Şeybânîler tarihine damgasını vuran, Mâveraünnehir, Fergana, Endican, Kaşgar, Harizm'in hakimiyetini elinde bulunduran Türkistan, Hindistan ve İran topraklarına kadar ilerleyen Şeybânî Han; Türk-Özbek tarihinin çok önemli bir dönemine tanıklık etmesine rağmen tarihte yeterli ilgiyi görmemiştir.

Bu makalede Şeybânî Han'a vakanüvis olan Rûzbihân El-Huncî'nin en önemli eserlerinden biri olan *Mihmân-Nâme-i Buhârâ* adlı eserde Şeybânî Han'ın kişiliğini ve siyasetini ele alacağız.

Ayrıca bu makale, Özbek lideri Şeybânî Han'ın ünlü kişilerin kabirlerine yaptığı ziyaretleri, Özbek-Kazak mücadelesi, Özbeklerin yaşam tarzları, anane, gelenek ve görenekleri gibi konuların yanında, Şeybânî Han'ın dinî, ilmî, siyasi ve kültürel yapısı hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Özbek, Şeybânî Han, Kazak, Maveraünnehir, İmam Rızâ, Buhârâ

Abstract

The Shaybanids, who ruled Transoxiana, Fergana, Endican, Kashgar and Khwarezm and advanced to the lands of Turkistan, India and Iran and who left its mark on the X-XI/XVI centuries, did not receive enough attention although they witnessed a very important period in the Turkish history.

In this study, we covered the establishment of the reign of Muhammad Shaybani Khan, the first ruler of the Shaybani Khanate and the "father of conquests", and the issues he experienced.

Additionally, this article contains very important information regarding Shaybani Khan's visits to the graves of many scholars, his Uzbek-Kazak struggles, his lifestyle, his customs, traditions, and his religious, scientific, and cultural views.

Keywords: Uzbek, Shaybani Khan, Kazak, Mavarannahr, Imam Reza, Bukhara.

1.1.Şeybânî Han Şeybânî Han “Cengiz Han soyunun”¹ “Özbek”² kolundan olup kendisinden “Şîbân, Şeybânî Han, Şeybek Han”³, “Şâh-baht Han, Şâhî Beg Han”⁴ gibi farklı ifadelerle söz edilen “Şeybânî”⁵ Han’ın asıl adı Muhammed’dir. O, “Şeybânîler hanedanının kurucusu ve ilk hükümdarıdır”.⁶ Muhammed Şeybânî Han “851/1451'de dünyaya gelmiştir”.⁷

Babası, Ebü'l-Hayr Han'ın “on oğlundan”⁸ en büyüğü “Şah Budak”⁹ ve annesi “Kalmuk prenseslerinden Akkuzu Begüm’dür”.¹⁰ Muhammed Şeybânî Han'ın babası Şah Budak, Ebü'l-Hayr Han'ın 1468 yılındaki mağlubiyetinde Moğol Hanı Yunus Han tarafından ele geçirilerek öldürülmüştür. Şeybânî Han hem yetim ve hem öksüz kalmıştır. Bir süre sonra Ebü'l-Hayr Han'ın da aynı sene içerisinde ölümünden sonra Deşt-i Kıpçak'ta kabileler arasındaki mücadeleler ve karışıklıklar daha da artmıştır.¹¹ Bu arada Muhammed Şeybânî Han kardeşi Mahmud ile birlikte Atabeg Uygur Han ve Emir Karaçin Beg'in himayesinde Deşt-i Kıpçak'tan ayrılmış, Astarahan'a giderek Kasım Han'ın yanına sığınmıştır. Kasım Han'dan gördüğü destek ile dedesinin kuvvetlerinden arta kalanların bir kısmını etrafında toplamayı başarmıştır.¹²

¹Fazlullâh b. Rûzbihân el-Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ: Târîh-i Padişâhi-yi Muhammed Şeybânî*, Haz. Menûcehr Sütüde, 2. basım. (Tahran: Bongâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitâb, 1976). 199-202; Sam Mirzâ-yi Safevî, *Tuhfe-i Samî*, (Tahran: Armağan Matbaası, 1314), 19; Muhammed b. Hâvend Şah Mîrhând, *Ravzâtü's-Safâ, fî sîret al-Enbiya ve'l mülük ve'l Hulefâ*, tash, Cemşid Kiyânfer, (Tahran: 1380), 332.

²Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 149.

³Mirza Muhammed Hasan b. Abdü'r-Rasûl Zenûzî, *Riyâzü'l-Cenne*, thk. Ali Rafî'i, (Kum: Kitâbhâne-i Mer'âşiy-i Necefi, 1384/2005), 4/139.

⁴Mirzâ Haydar Duglat, *Târîh-i Reşîdî*, Tashih, İslam Çemenî, (Tahran: 1398/2020). 408; İsmail Türkoğlu, “Şeybânî Han”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 2010), 39/43-45.

⁵Şiban kelimesi Bu kelimenin nasıl telaffuz edildiği konusunda çeşitli tartışmalar söz konusudur. Bu konuda Ahmet Ateş şöyle demektedir: Bu kelime Türk-Moğol hanedanının adına benzerlik dolayısıyla, Şeyban Arap kabilesi adı ile karıştırılarak bozulduğunu düşünebiliriz. Bizzat Ubeydullah Hân onun gençliğinde yazılmış olan bir şiirde açıkça al-Şaybanî şeklinde okunacak şekilde harekelenmiştir. Bundan dolayı kökü ne olursa olsun Şeybâniler devletinde Şîbânî, Şîbânî değil yalnız Şîbânî şeklinde telaffuz edilmiş olduğu kesin olarak anlaşılmaktadır. Ümit Gedik ise şöyle ifade etmektedir: Şiban ismi çoğu kaynakta Arapça "Şeyban" kelimesi ile karıştırılmaktadır. Ancak bu kelime Moğolca olup kaynaklardaki imlası "شيبان" ya da "شبان" şekli ile mevcuttur. Dolayısıyla birinci imladaki "ى" harfi "y" karşılığı olarak değil "i" ya da "ı" sesini açık hale getirebilmek için kullanılmaktadır. Moğolcada "ı" sesi olmadığı için bu harfin kesin olarak "i" sesinin karşılığı ortaya çıkmaktadır. Ümit Gedik, “Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî'nin Mihmân-Nâme-i Buhârâ'sı (İceleme-Çeviri), (Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 2012), 1; Zeki Velidi Togan ise bu konuyu şöyle dile getirmiştir: Şiirlerinde “Şîbânî” ve “Şîbân” mahlaslarını kullandığını, Arapçada İmâm Şeybânî'nin maruf ismiyle birleştirilerek “Şeybânî Han” diye yazıldığına değinmekte, ancak bunun yanlış olduğuna ve bu yanlışlığın Avrupalılara da geçtiğine işaret etmektedir.

⁶Türkoğlu, “Şeybânî Han”, 43-45.

⁷Şemsettin Seyhan, “Türkistanda Bir Cengiz Soy Şeybânîler”, 1-16, academia.edu.tr (Çevrimiçi) 2020.

⁸Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 41.

⁹Muhammed Mirzâ Haydar Duglât, *Târîh-i Reşîdî*, Tashih, İslam Çemenî, (Tahran: 1398), 304.

¹⁰Türkoğlu, “Şeybânî Han”, 43-45.

¹¹Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 148.

¹²Abdulkadir Macit, *Şeybânî Hanlığı (1500-1509)*, (Doktora Tezi, İstanbul: 2015), 110; Ümit Gedik, “Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî ve Mihmân-Nâme-i Buhara üzerinde bir değerlendirme”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası*, 1 (2018), 32/96.

Deşt-i Kıpçak'tan çıkararak Mâverâünnehir'e¹³ Semerkant Hanı Ahmet Mirzâ'nın daveti üzerine¹⁴ Buhara'ya¹⁵ eğitimini tamamlamak için gider. Burada iki yıl kalır Arapça ve Farsçayı öğrenir, Kur'ân-ı Kerîm'i okumaya ve ezberlemeye ve çeşitli ilimler elde etmeye çalışır, âlimler ve ariflerin ilim sohbetlerine katılarak kendisini yetiştirir.¹⁶ Nakşibendî ve Yesevî şeyhleriyle tanışır onlardan etkilenir.¹⁷ Buhârâ'da meşhur mutasavvîf Hâce Muhammed Parsa'nın müritlerinden Hafız Hüseyin Bûsîrî (ö. 695/1296 [?]) ile tanışmış ve onun sohbetlerine katılmıştır. Bunun yanı sıra, Muhammed Şeybânî Han burada dönemin bilim adamı Mevlana Muhammed Hitayî'nin de öğrencisi olmuştur. Şeybânî Hân, ayrıca dönemin en meşhur din bilginleri Nakşibendi şeyhleri Cemaleddin Azîzân ve Mansur'un da iki yıl boyunca derslerine katılmıştır.¹⁸ Muhammed Şeybânî daha sonra Çağatay hanı Mahmud'un hizmetine girmiş ve bu devrede gerçekleştirdiği faaliyetler neticesinde de Seyhun çevresindeki bazı kaleleri ele geçirmiştir.¹⁹ Mahmud Han ona görevinde gösterdiği başarılarından dolayı Türkistan'ın (Yesi) şehrini yurtluk olarak vermiştir.

1488-1489 yıllarında Türkistan'a iyice yerleşen ve gittikçe güçlenerek Maveraünnehir'i ele geçiren Muhammed Şeybânî 1500 yılında Timurlu Ali'yi tahttan indirerek Semerkand'da Maveraünnehir hükümdarı oldu. Muhammed Şeybânî Han daha fazla Çağatay Hanlığı tabiiyetine devam etmeyi uygun görmeyerek Mahmud Han'a saldırmış ve onu mağlup etmiştir. Ardından Mahmud Han'ın kızıyla evlenerek Cengiz neslinin iki kolu olan Cuci ve Çağatayı böylece birleştirmiş oldu (1487-1503). Şeybânî Han bu zaferden sonra Hüseyin Baykara'ya ait olan Harezmi 1506, Belh ve Herat'ı 913/1507'de ele geçirerek bütün Horasan'ı hakimiyeti altına almış ve böylece Timurlular devletine son darbeyi vurarak yönetimlerine son vermiş oldu (1507).²⁰

On iki yılda Türkistan'dan Dâmeğan'a kadar olan toprakları ele geçirmiş ve adına Herat ve Semerkant'ta hutbe okutmuş²¹ olan Şeybânî Han, yaptığı savaşlarla ulusunun sınırlarını doğuda Endican, Kuzeyde Taşkent, Güneyde Bedehşan ve Belh, batıda Harezmi'e kadar genişletmiş, artık cihan padişahlığına doğru ilerlemekteydi.²²

Çağataylar'dan Mihri Nigâr, Bâbü'r'ün kız kardeşi Hanzâde Begüm ve kendisine Semerkand'ı teslim eden Zehrâ Begüm ile evli olan Muhammed Şeybânî

¹³Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 151.

¹⁴Muhammed Mirzâ Haydar Duglat, *Târîh-i Reşîdî*, s. 304; Seyhan, "Türkistanda Bir Cengiz Soyu Şeybânîler", 1-16.

¹⁵Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, Önsöz.

¹⁶Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 151.

¹⁷Macit, *Şeybânî Hanlığı (1500-1509)*, 110.

¹⁸Semiha Altier, "Bir Sanat Hamisi Olarak Muhammed Şiban Han ve Maveraünnehir'deki Kültür Politikası", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (Ağustos 2008), 4/143-162; Ümit Gedik, "Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî'nin Mihmân-Nâme-i Buhara'sı (İceleme-Çeviri)", 6.

¹⁹Mehmet Alpargu, "Türkistan Hanlıkları", *Özbekler ve Özbek Hanlıkları, Terimler ve Özbeklerin Menşei*, *Türkler*, (Ankara: 2002), 8/558.

²⁰Seyhan, "Türkistanda Bir Cengiz Soyu Şeybânîler", 1-16.

²¹Hâce Bahauddin Hasan Ali Nisârî Buhârî, *Müzekkir-i Ahbâb*, Tashih: Seyyid Muhammed Fazlullâh, (Delhi: Hindistan Eğitim Bakanlığı yardımıyla Dâiretu'l Me'ârif-i Osmânî, 1969), 19.

²²Özay Akbiyik, "Şeybânî Han Divanı" (Doktora Tezi, İstanbul: 1968).

Hân'ın; Muhammed Timur Bahadır, Hürrem Şah, Ebü'l-Hayr ve Süyünc Muhammed²³ adlarında dört oğlu olmuştur.²⁴

Muhammed Şeybânî Han döneminde Özbek devleti yükselme dönemine girmiş ve onun 1500- 1510 yılları arasındaki gayretleri ile Türkistan'da karışık ve parçalanmış olan siyasi bütünlük Özbek siyasi organizasyonu altında idari vahdete kavuşturulmuştur.²⁵

"Şeybânî Han Kazak seferi sonrasında sultanların ülüş/hisselerini değiştirmek isteyince, bu, sultanlar arasında hoşnutsuzluk meydana getirmiştir. Hatta Şeybânî Han'ın bu tavrına sinirlenen sultanlar, 1510'da Şah İsmail'e karşı sefere çıktığında, Şeybânî Han'ın yardım isteğine isteksiz davranmışlardır."²⁶ Ayrıca bazı sebeplerden ötürü Şeybânî Han savaşa tam olarak hazırlanamamış, ordusu ile tecrübeli Safevî ordusu arasında h. 916 (1510) yılının Ramazan ayının Cuma günü Merv yakınlarında Mahmud Âbad köyünde²⁷ yapılan savaşı Özbekler kaybeder ve 63 yaşında Safevîlerle girdiği savaşta 1 Ramazan 916 Cuma günü öldürülür.²⁸ Şeybânî Han, Ordusunun tuzağa düştüğünü anlamış, ordu yenilgiye uğramış ve kaçmaya başlamıştı. Kaçan orduda oluşan izdiham sonucu boğularak ölü bulunan Şeybânî Han'ın başının derisi yüzölüp Sultan Bayezid'e gönderilmiş ve kafatası altınla kaplatılıp, Şah İsmail onun kafatasını kadeh yaptırıp şarap içmiştir.²⁹

2. Mihmân-nâme-i Buhârâ'da Şeybânî Han

2.1. Kişiliği

Mihmân-Nâme-i Buhârâ'da Şeybânî Han'ın kişiliğini Ruzbihân Huncî şöyle anlatmaktadır: "Yüce hazret, faziletli hilafet ve imamlık makamı sahibi, raşit halifelerin eserini ihya eden, din ve şeriat merasimlerini ihya etmekle âlemin müceddidi, Allah'ın güçlü gölgesi, iman ehlinin güvencesi, ilim denizi, irfan güneşi, zamanındaki sultanların efendisi, emirlerin hükümdarı, zamanın imamı, ebü'l feth,

²³ Buradaki Süyünc Hâce'den kasıt Muhammed Şeybânî'nin amcasıdır. "سلیل خاقان جهان" cümlesinde yer alan "سلیل" kelimesi erkek çocuk anlamına geldiği gibi nesil anlamına da gelmektedir. Şeybânî'nin Muhammed Süyünc adında oğlu var (DİA, "Şeybânî" maddesine) fakat *Mihmân-nâme-i Buhârâ*'da ise bu ada Şeybânî'nin amcası olarak rastlamaktayız. Rûzbihân'ın şiirinde de belirtildiği gibi amcası Süyünc Hâce Sultândır. Bkz. Remziye Çelik, "Fazlullah Ruzbihân el-Huncî'nin "Mihmân-nâme-i Buhârâ" adlı eserinin tercüme, tahlil ve değerlendirmesi", (Doktora Tezi: İstanbul 2021), 254.; Ayrıca "Sultân Hâkanın oğlu"ndan kasıt Ebü'l-Hayr'ın oğlu olduğu için olabilir. Ebü'l-Hayr Hân, Uluğ Bey'in kızı Rabia Sultân ile evlenmiş, bu evlilikten Süyünc ve Köçküncü Sultân doğmuştur. Bk. Halil Ülker, "Osmanlı Özbekistan Siyasî İlişkileri (1514-1873)", *Manas*, 8 (Niğde: 2019), 4/3977-4006. Bu konuda daha derin bir araştırma yapmak elzemdir.

²⁴ Türkoğlu, "Şeybânî Han", 43-45; Gedik, "Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî'nin Mihmân-Nâme-i Buhârâ'sı (İceleme-Çeviri)", 13.

²⁵ Seyhan, "Türkistanda Bir Cengiz Soy Şeybânîler", 1-16.

²⁶ Nurten Kılıç, "XVI. Yüzyılda Orta Asya'da Politik Düzen: Maveraünnehir-Özbek Hanlığı (Şibânîler) Meşrutiyet, Hakimiyet ve Hukuk", (Çevrimiçi) <https://www.altayli.net/xvi-yuzyilda-orta-asyada-politik-duzen-maveraunnehir-ozbek-hanligi-sibaniler-mesruiyet-hakimiyet> 2020.

²⁷ Hâce Bahaüddin Hasan Nisarî Buhârî, *Müzekkir-i Ahbâb*, Tashih, Muhammed Fazlullâh, 1. basım, (Tahran: Dairetü'l Maarifi Osmaniye, 1969), 19; Duglat, *Târîh-i Reşîdî*, 407; TDV İslam Ansiklopedisinde 29 Şaban 916 yılında öldüğü yazılmaktadır. Bk. Türkoğlu, Şeybânî Han", 43-45.

²⁸ Duglat, *Târîh-i Reşîdî*, Tashih, İslam Çemenî, (Tahran: 1398), 461.

²⁹ Hasan Beg Rumlû, *Ahsenü't-Tevârih*, Tashih, Abdü'l-Hüseyn Nevâî, (Tahran: İntişarat-i Bâbek, 1357), 160-161.

ve Rahman'ın halifesidir.³⁰ Padişahların büyüğü olan Şeybânî Han,³¹ iyi bir yönetici, maksat ve hedeflere ulaşmak yolunda azimli ve her türlü zahmete göğüs geren³² bir liderdi. Şeybânî Han bütün vakitlerini Allah'a itaat ve iyi ameller içinde geçiren, namazlarını vaktinde kılan ve gözetleyen, Kur'an kıraati ile meşgul olan,³³ ibadetle iç içe âbid, sonsuz ilim ile dolu olan âlim,³⁴ şair³⁵ dindar,³⁶ cömert,³⁷ lütuf ve bağış sahibi³⁸ halkına karşı şefkatli³⁹ ve adaletli⁴⁰ bir padişahı.⁴¹

Refah, nimet, ganimet ve feragat içinde olan diğer sultanlar ve yöneticiler gibi vaktini israf etmemiş, mal biriktirme peşinde⁴² ve tamahında olmamış⁴³, iştret ve lezzet sohbetlerine katılmamış, çalgı meclisleri, zevk ve sefa toplantıları yapmamış⁴⁴ asla itaat seccadesinden dışarıya adım atmamış, sefa ve eğlence partileri düzenlememiştir.⁴⁵

Şeybânî Han her zaman fakir ve fukarayı gözetmiş,⁴⁶ hastaların hallerine ve⁴⁷ halkın haklarına riayet etmiş,⁴⁸ sıla-i rahime özen göstermiş,⁴⁹ akrabasına saygı ve ikramda bulunmuştur.⁵⁰

Veryüzünü güvenlik ve emniyet ekiniyle yeşertmeye çalışmış, lütuf ve ihsan tohumunu ekerek dünyaya yenilik getirmiş, sürekli olarak ekicilik, bayındırlık ve ziraat işlerine insanları teşvik etmiş, halkın haklarına riayet edilmesini tavsiyede bulunmuş, ülkelerin bayındır kılınması hususunda halkın elinin güçlendirilmesine katkı sağlamıştır.⁵¹ Tarihe tanıklık etmiş mimarilere imzasını atmış, mescitler, mabetler⁵² ve köprüler miras bırakmıştır.⁵³

Ailesindeki sorunlara göğüs germiş ve aile büyüğü olarak kabul görmüş ve onun kardeşi Mahmud Sultan'ın vefat haberini değerli validelerine bildirdiği zaman temkinli ve sabırlı davranışları dikkat çekmiştir.⁵⁴

³⁰Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 1,4,61.

³¹Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 41.

³²Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 126, 153.

³³Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 99.

³⁴Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 60.

³⁵ Akbıyık, 1.

³⁶Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 61.

³⁷Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 61,125,195.

³⁸Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 196.

³⁹Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 89.

⁴⁰Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 124.

⁴¹Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 124.

⁴²Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 149,151.

⁴³Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 149,150.

⁴⁴Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 99.

⁴⁵Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 100.

⁴⁶Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 3.

⁴⁷Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 132,140.

⁴⁸Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 89.

⁴⁹Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 3,43.

⁵⁰Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 43,124.

⁵¹Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 101.

⁵²Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 260.

⁵³Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 256,264,292,306,347,348,349.

⁵⁴Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 312.

Hayvanlara aşırı sevgi besleyen Şeybânî Han şahin, doğan, atmaca gibi hayvanları terbiye edip yetiştirmiştir.⁵⁵ Kartal, şahin, doğan ve diğer avcı kuşlar ile avcılıktan geri döndüğünde o avcı kuşların getirdiği etlerden büyük bir sofraya kurduymuş ve o sofradan yiyen tüm fakirler, dervişler, hafızlar, âlimler, ilim ve salah ehli olan kimseler bu ziyafetin misafirleri olmuştur.⁵⁶ Ayrıca Şeybânî Han fakirler, alimler, talebeler ve dervişler için pek çok yardım etmiş, sorunlarının çözümleri için çaba harcamış,⁵⁷ onlara çok adak ve sadakalar dağıtmıştır.⁵⁸

Din âlimlerini koruyup-gözetmiş, alimlerin ihtiyaçlarının giderilmesi için çalışmış, alimlere ve öğrencilere maddi yardımlar yapmış, izzet ve ikramda bulunmuş⁵⁹ ve alimlerin rahat ortamlarda çalışmalarını için her türlü imkanı sunmuştur.⁶⁰

İlim meclisleri oluşturarak dîni ve siyasi tartışmaların yapılmasına, fikir alışverişinde bulunulmasına önayak olmuştur. Alimler de onun kapsamlı ilminden ve yüceliğinden istifade etmişlerdir.⁶¹ Alimlere iltifatlarda bulunmuş ve onun zamanında alimlerin ve fâkihlerin kadir ve kıymet dereceleri yükseliş kaydetmiştir.⁶²

2.3.İlmî Boyutu

Bir müddet kıvanç diyarı Buhârâ'da kalan Şeybânî Han orada Kelamullah-i Mecid'i kiraat ve hıfza başlamış, çeşitli ilim ve marifetler elde etmiş ve aziz nefislerini halkî ve hulkî (yaratışsal ve ahlaki) kemaller, vehbi ve kesbi marifetler ile süslemiştir. Âlimler, salihler, kemal erbabı kişilerle birlikte ilim meclislerinde oturmuş, züht ve kemal erbabı ile sohbetten kemal ile süslenmiş, ilim ve görüş göklerinin zirvesine tam bir yükseliş gerçekleştirmiştir.⁶³ Kitap okumayı ve araştırmayı seven⁶⁴ Şeybânî Han, alimlerin meclislerinde bulunmaktan da hoşnut ve mutluluk duymuştur.⁶⁵

Genç yaşta Buhârâ'da islami ilimleri öğrenmiş, alimler ve ariflerle birlikte⁶⁶ olmuş, ilmî açıdan kendisini yetiştirmiştir. Bu arada kendisine hediye edilen İskendernâme'yi de okuyup Türkistan bölgesini ilim ve huzur yuvası haline getirmeyi hayal etmeye koyulmuştur.⁶⁷

Kendisinde kâmil bir ilim ve kapsamlı bir yüceliği bir araya toplamış, hanlık makamıyla iman adabı yollarını bir araya getirmişti.⁶⁸ Şeybânî Han ilmî sohbetlere önem vermiş, çeşitli konuların ele alındığı ilmî toplantılara katılmış ve kendi görüşlerini de beyan etmiştir. Özellikle cuma günleri alimlerin huzurunda yapılan

⁵⁵Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 149.

⁵⁶Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 150,167,307.

⁵⁷Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 306.

⁵⁸Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 168.

⁵⁹Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 93,260,306.

⁶⁰Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 132.

⁶¹Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 6,60.

⁶²Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 32,306.

⁶³Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 151.

⁶⁴Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 152.

⁶⁵Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 8,12,14,19,22,29,32,41,46,48,53,54.

⁶⁶Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 151.

⁶⁷Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 152.

⁶⁸Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 60.

hadis, fıkıh, kelam, tefsir, felsefe gibi pek çok ilmî konularda yaptığı yorumlar ilmî bir kişiliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.⁶⁹

Hadislerin ele alındığı ilim meclislerinde hadisler hakkında kendi görüşünü beyan etmekten çekinmemesi ve alimlerin yorumlarına eleştiri, tenkit ve görüş belirtmesi onun hadis alanında da ilim sahibi olduğunu belirtmektedir.⁷⁰ Her daim dinî konularda bilgi alışverişinde bulunmuş, atının üzerindeyken bile ilmî konularda fikirlerini beyan etmiştir.⁷¹

Hikmetli mimar tabiatına sahip ve sanatçı zihniyetli hendese uzmanı⁷² Şeybânî Han, Farsça ve Arapça dillerini bilen, Türkçe oldukça iyi şiir yazar,⁷³ şairlere ve yazarlara iyi muamele eden⁷⁴ yüksek kültürlü bir aydındır.⁷⁵

Şeybânî Han, İslam fıkıh ve siyaset alanında geniş bilgiye sahip ve İslam fikhını Cengiz Han'ın yasaları ile birleştirmeyi başaran⁷⁶ tarihe damgasını vuran ünlü sultanlardandır.

2.4.Şeybânî Han'ın Siyaseti

Şeybânî Han bölgenin refahını ve güvenliğini tehdit eden unsurları bertaraf ederek halka karşı başlıca sorumluluğunu yerine getirmiştir. Bunun için "dünyaya İslam'ı hakim kılmak için beldeleri, şehirleri ve ülkeleri fethediyor⁷⁷ ve sürekli olarak kâfirleri ortadan kaldırma, fâcirlerin fesat unsurlarını yok etme ve kötülerini ortadan kaldırma azmi içinde savaşıyordu.⁷⁸

Devlet ile ilgili önemli işlerle uğraşmış; memleketi korumaya, fesatlarıyla İslam'ın temelini tahrip eden ve etmeye devam eden isyancı ve kâfirlerin fesadından uzaklaştırmaya⁷⁹ çalışmış ve yeryüzünü ıslah etmeyi ve fesat çıkarıcıların fesadını, eşkiyanın kötülüğünü def etmeyi amaçlamıştır.⁸⁰

Ülkesini savaştan ve saldırılardan korumak için Özbeklerin ziynet, nimet ve refah içinde yaşadıklarını başka milletlerin görmesine izin vermiyordu. Bunun için Kazakların Türkistan ve Mâverâünnehir beldelerini gezmesini⁸¹ engelliyordu. Onlarla aşırı düşmanlığı olan Şeybânî Han daha da ileri giderek Kazak tüccarları ile alışveriş yapılmasını yasaklatmıştı.⁸² Zira Kazaklar bu memleketlerin değerli mal ve meta intikalini, elbise, halı ve gümüş-altın ziynetlerini görürse, Özbeklerin kılıç ve savaşla böylesine güzel bir hayatı elde ettiklerini düşünerek onlarla mücadele ve çatışma içine girmesine sebep olabilir, bu ülkeleri fethetme, nimet lezzetlerine ve ziynetlerine erişme ihtirasıyla savaş ve düşmanlık için kılıç çekme düşüncesine kapılabilirlerdi. Bu durumda ise onları ülkelerinden def etmek çok zorlaşırdı. Bunun

⁶⁹Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 7,8,9,10,11,13,15,18,19,20,22,25,27,29,40,46,80,83,295.

⁷⁰Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 49,50,80,83,286,289,295.

⁷¹Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 7,8,9,10,11,13,15,18,19,20,22,25,27,29,63,80,83.

⁷²Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 291.

⁷³ Mihmân-nâme-i Buhârâ'da üç şiiri zikredilip ele alınmıştır.

⁷⁴Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 63-70,197, 341.

⁷⁵Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 32,306.

⁷⁶Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 22.

⁷⁷Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 149,150,151,152.

⁷⁸Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 61.

⁷⁹Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 99.

⁸⁰Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 103, 149.

⁸¹Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 165.

⁸²Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 156, 165.

için onlarla iletişimde belli yasaklar getirerek Özbeklerin nimet ve huzurundan, mutluluklarından haberlerinin olmamasını sağlamaya çalışmış ve Kazakların Özbeklere karşı saldırıların önüne geçmeye⁸³ çalışmıştır.

2.5.Güç Birliği Sağlaması

Şeybânî Han'ın saltanata eriştiğinde saltanatını daha güçlü tutmak için birçok âlim, eşraf takımı, aristokratlar, Türkistan vilayetlerinin kadıları, dört bir taraftan ve kalelerden Padişah Hazretleri'ne katılım sağlamış, onunla birliktelik saadetine ermiş, hilafet tahtına yardım için yola düşmüş ve padişah ile birliktelikten azametlerine değer katmıştı.⁸⁴

2.6.Biat Alması

Buhârâ halkı hanlık gölgesi altında ve hakanlık bayrağı sayesinde el ele vermiş, biat ve itaat elini uzatmış, yüce padişaha teslimiyet göstermişti.⁸⁵ Özbek halkı, Han Hazretleri ile birliktelik içinde olmuş ve Şeybânî Han da sürekli olarak meseleleri değerlendirme noktasında Padişah meclisine teşrif buyurmuş, Türkistan kalelerinin alımında çok önemli tedbirler almış, vilayetlerin ele geçirilmesine katkıda bulunarak Şeybânî Han'a tam desteğini sağlamıştı.⁸⁶ Ayrıca Türkistan kalelerinin ehline, birlik ve beraberlik içinde olmalarını,⁸⁷ savaşa katılarak beraberlik mesajı vermişti.⁸⁸

Buhârâ'da bütün akraba ve bölge yöneticileri, alimleri ve ülkenin ileri gelenlerini bir araya toplayarak, onlardan biat alarak; atacağı adımlarda ve yapacağı savaşlarda elini daha güçlü kılmayı sağlamıştır.⁸⁹

2.7.Ülkeyi Akrabaları Arasında Taksim Etmesi (Ülüş)⁹⁰

Şeybânî Han tarafından temelleri atılan Özbek siyasi düzenini, Şeybânî Özbeklerin hakimiyette ortaklık ve iktidarın paylaşımı anlayışı üzerinde uzlaşmış olmaları ve bu anlayışı bir anlamda kurumsallaştırmışlar⁹¹ ve bu devletin akraba arasında paylaşımına ülüş demişlerdir. Bu terim Orta Asya Türk tarihi terminolojisinde Zeki Velidi Togan'ın ilk olarak kullandığı "ülüş sistemi"ni yaratmıştır. Şeybânî Han Devri'nde, özellikle 1501-1509 tarihleri arasında ele geçirilen toprakların paylaşıldığı en az iki ya da üç kurultay toplanmış ve bu kurultaylarda fethedilen topraklar, Ebü'l-Hayr soyundan sultanlar ve onları destekleyen Özbek beyleri/boyları arasında dağıtılmıştır.⁹² Şeybânî Han bu uygulamayla ülkeyi akrabaları arasına bölüştürüp yönetimde birliktelik sağlayarak düşmanlara karşı gücünü artırmayı hedeflemiştir.

Bazı akrabalarına verdiği yönetim başkentlerinin adı şöyledir: Muhammed Timur Sultan'a cennet gibi bir belde olan Semerkant'ı; Köçüm Sultan'a bütün

⁸³Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 156,165.

⁸⁴Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 6,92,93, 125.

⁸⁵Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 5.

⁸⁶Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 93.

⁸⁷Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 107,125.

⁸⁸Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 125.

⁸⁹Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 3.

⁹⁰Bu terim Mihmân-Nâme-i Buhârâ'da اولجه "ulce" olarak geçmektedir. Bk. s.42.

⁹¹Nurten Kılıç, *Siyasal Kültürde Değişim: Şeybanî Han ve Özbek Siyasal Oluşumu (1500-1510)*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999, s.32.

⁹²Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 39.

Türkistan beldesinin padişahlığını, Süyünç Hâce Sultan'a Taşkent ve etrafındaki beldelerin hakimiyetini; Mehdî Sultan'a Hisar-ı Şadıman beldesinin tahtının yönetimini; Canı Beg (Canı Bey) Sultan'a Endican'dan Kaşgar hudutlarına kadar bütün bölgenin ve Hitay sınırlarına kadar uzanan beldelerin tahtını; Samanoğullarının Kisra ve Dara ailelerinin mirasının ihya edicisi hazretin varlık ağacının semeresi, kardeşlik şerefiyle müşerref yüce hakan ile akraba Mahmud Sultan'a Buhârâ tahtının hükümdarlığını; oğlu Hürrem Şah Sultan'a da Belh etrafındaki beldelerin hükümdarlığını; Hazret-i sultan Mansûr Muhammed Timur'un tertemiz soyundan olan torunu Pulat Sultan'a da Harezmi tahtının hükümdarlığını vermişti.⁹³

2.8.Emniyet ve Güveni Sağlaması

Ülkedeki güvenlik ve huzuru Rûzbihân şöyle dile getirmektedir: "Muhammed Şeybânî'nin ebed devleti zuhur etmeden önce hiç kimse Semerkant'tan Türkistan'a doğru Semerkant'ın dört fersah uzaklığında bulunan Âliabâd'a bile gidemez durumdaydı. Moğol eşkiyasının kötülükleri yüzünden bütün siperler, vadiler Moğol eşkiyası ile doluydu. Oralarda kuş dahi uçmaktan korkuyordu. Şeybânî Han zamanında ise bir kimse başına altın bir tepsi koyup Dameğan'dan en uzak doğu vilayetlerine dahi gidecek olursa herhangi bir kimsenin saldırısından korkmamakta ve hiçbir eşkiya ile karşılaşmadan⁹⁴ gidilebilecek bir huzura kavuşturmuş ve Şeybânî Han ülkesinde emniyet ve güvenliği sağlamıştı.

Huzur ve saadetin temini için dünyayı fethetmeye kalkan hiçbir padişah Şeybânî Han'ın çaba ve gayret gösterdiği kadar çaba göstermemiş ve çalışmamıştır.⁹⁵

2.9.Savaşa Başlamadan Önce Müşaveresi ve Destek Alması

Cengiz Han soyundan gelen sultanlarla bir araya gelip görüş alışverişinde bulunmuş, onlara değerli hediyeler ve vaatler vererek onları Kazaklarla savaşa ikna etmeye çalışmıştır: "Han Hazretleri müşavere adeti üzere büyük sultanlarla Türkçe ibareyle canki (istişare) yaptı ve Kazaklar yurduna birlikte saldırı hususunda görüş alışverişinde bulundu ve onları tümüyle cihada teşvik etti.

Şeybânî Han Allah'ın yardımıyla Ebü'l-Hayr Hân'ın evlatlarından olan bütün sultanları Buhârâ'da bir araya getirtmiş, bu sultanlara makamlarına uygun bir şekilde padişahça merhamet ve lütuflarda bulunmuş, dereceleri hasebiyle her birine ayrı ayrı ihsan ve hediyeler takdim etmiş,⁹⁶ tam bir misafirperverlik örneği göstermiştir. Buhârâ'da her birine layık bir misafirlik töreni düzenlemiş ve böylece devlet ve hakimiyetinin temellerini güçlendirmiştir."⁹⁷

Akrabalarının desteğini alan Şeybânî Han, Muhammed Timur ve Küçüm Sultan yirmi binden fazla askeriyle,⁹⁸ Canı Beg Sultan teçizatlı binlerce askerini Halifetü'r-Rahmânın ordusuna göndererek desteklerini sunmuşlardı.⁹⁹ Sultanın yüce amcası Süyünç Hâce Sultan'ın büyük bir orduyla Şeybânî Han'a katılması

⁹³Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 3-5.

⁹⁴Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 103.

⁹⁵Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 60,101,150,151,152.

⁹⁶Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 61,195.

⁹⁷Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 42.

⁹⁸Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 122.

⁹⁹Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 125.

padişahı sevindirmiş, birlikte hareket etmekten mutlu olmuştu.¹⁰⁰ Ayrıca etraftaki emirler ve hakimler sayısız asker ve teçhizatlarıyla Şeybânî ordusuna destek vermişlerdi.¹⁰¹

2.10.Savaşın Başlamadan Önce Alimlerden Fetva Alması

Kazaklarla savaşılmasının doğru olmadığını savunan Ruzbîhân Hûncî, Şeybânî Han'ın yeğeni Ubeydullah Hân'a bu konuyu açmış ve aralarında geçen diyalog sonucu Rûzbihan el-Hûncî ikna olmuştur. "Sizin asla dini ameller hususunda kusur içinde olduğumuzu düşünmemelisiniz, o kafirlerden intikam hususunda ihmalkarlık gösterdiğimizizi aklınızdan bile geçirmemeniz gerekir; ama "işler vakitlerine rehindir" hükmü gereği kevn-ü fesat alemindeki işlerden her birinin belli bir öncülleri ve sebepleri vardır. Her iş vaktinde yerine getirilmelidir. Belki de Kazaklarla savaşmak o gürhün ortadan kaldırılmasına bağlıdır. Bazen belki de Kızılbaş grubuna saldırmak, o gruba karşı saldırıya geçmek Türkistan beldesine saldırıya bağlıdır. Güçlü düşmanını arkasında bırakarak karşısındaki düşmana doğru hareket etmek akıl işi değildir."¹⁰² diye Ubeydullah Sultan dile getirmiş ve sultanın bir bildiğinin olduğunu ve siyasi dehasına güvenilmesi gerektiğini söylemiştir. Rûzbihan Huncî'nin önceliği Kızılbaşlarla savaş olsa da Şeybânî Han'ın kararı doğrultusunda ona itaati seçmiş ve bu konuyu şöyle dile getirmiştir: "Nitekim Han Hazretleri de o cemaate karşı değişmiş ve keskin kılıcını Kazaklar grubuna karşı intikam alma niyetiyle kılıfından çıkarmıştır. Dolayısıyla hiç kimsenin bu hususta itirazı olamaz.¹⁰³ "Zira Kazakların yurtlarını fethetmek de farz olup bir anlamda Kızılbaşlar ile savaşı gerektirmektedir. Farzın mukaddimesi de farz olduğundan dolayı, Kazak gazvesini kendime farz kılarak İmâmü'z-zamân ve Halîfetü'r-Rahmân Hazretleri'nin bayrağı altında harekete geçtim ve çarşamba günü Hz. Hâce'nin mezarına yakın bir yerde Hümayün Hazretleri'ne ulaştım."¹⁰⁴ En yakın alimi olan Rûzbihân'dan da fetvayı alan Şeybânî Han'ın savaş için artık Kazaklara karşı savaş eli daha da kuvvetlenmiştir.

Han Hazretleri Mâvaraünnehir ve Horasan alimleri ile bir araya geldi. Bu fakir bendeniz de orada hazır bulundum. Orada Kazaklar hususunda gazveye çıkan kimselerin gazi olup olmadığı hususunda fetva istendi. Bunun üzerine Kazakların putlara taptığı söylendi, alimler de kazaklardan küfür amelleri sudur ettiği için Kazak gazvesine fetva verip şöyle dediler: Eğer Kazaklar sabit kılındığı üzere kafir iseler onlarla savaşan kimse kafirlerle savaşan kimsenin sevabına erişir. Hâce Pârsâ'ya dönerek şöyle dedim: Horasan alimleri, puta taptıkları ve Müslümanları esir almayı helal saydıkları sabit olduğu için bu seferin gazve sayıldığına dair fetva verdiler. Dolayısıyla da bu gazve farz-ı ayın mıdır yoksa farz-ı kifaye midir?

Hâce Pârsâ şöyle buyurdu: Zahir bakılacak olursa farz-ı kifayedir. Zira oraya giden bir cemaat ile kifayet hasıl olmaktadır.

Rûzbihân Hûncî "Yanlııı söyluyorsunuz, bu farzı ayındır. Zira bütün mezheplerin ittifak ettiği üzere kafirler İslam beldelerinden birine saldırdığında

¹⁰⁰Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 124.

¹⁰¹Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 124.

¹⁰²Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 56-57.

¹⁰³Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 58.

¹⁰⁴Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 45.

onlarla savaşmak herkese farzdır." dedi. Toplantıdaki alimler sessiz kalınca Rûzbihân Huncî şöyle dedi: "Han Hazretleri ile bu gazvede bulunmak herkese farzdır. Dolayısıyla da Han Hazretleri tekbir getirerek harekete geçmelidir."¹⁰⁵ diyerek önce duyduğu tereddütlerin aksine savaşın farz-ı ayn olduğunu dile getirmiş ve Kazak gazvesine katılımı teşvik etmiştir.

2.11.Siyasi Birliği Sağlayarak Ordusunu Güçlendirmesi

Çeşitli ülke padişahları ve emirlerinden gelen hediyeleri savaşa başlamadan önce askerler arasında bölüştürmesi,¹⁰⁶ savaşta birliği koruması ve güç sağlaması açısından önemlidir.

Ayrıca âlim câhil demeden herkesin savaşa katılmasını sağlamıştır.¹⁰⁷

Şîbâbî Hân Türkistan'da birliği sağlamak için öncelikli olarak siyasi alt yapısını güçlendirmek istemiştir ve bunun için de ilk olarak Kazaklarla savaşarak gerekli ganimetler elde ederek ordusunu güçlendirerek Safevilerle yapacağı savaşa hazırlık yapmayı amaçlamıştır.

2.12.Savaşa Başlamadan Önce ve Sonra Alimlerin Kabirlerini Ziyareti

a-Bahauddin Nakşibend'in mezarına yönelmesi

Şeybânî Han Şevval ayının 8. günü pazartesi¹⁰⁸ Buhârâ şehrinden sabah erkenden atına binerek Hâce Bahauddin Nakşibend'in mezarına yöneldi. Bu mezar Buhârâ şehrinin iki fersah ötesinde olup Kasr-i Arifân olarak adlandırılmaktadır. Güneşin ilk doğuş vakitlerinde Han Hazretleri doğuya doğru yöneldi ve doğu beldelerini fethetme azmi ile ikbal/saadet evinden çıkarak harekete geçti.¹⁰⁹

b-Abdülhâlik Gücdüvânî'nin ziyaretine gitmesi

22 Şevval Pazartesi sabahı ikbal sahibi yüce Han Hazretleri Gücdüvân kasabasına vardı. Himmet yardımını almak, saadet yoluna uğur talep etmek ve düşmana karşı galip gelmek amacıyla ibadet feyzine erişmek için yüce menkıbeler sahibi ve güzel makamlar efendisi büyük Hâce Abdülhâlik Gücdüvânî'nin ziyaretine azmetti. Abdülhâlik Gücdüvânî kendi asrının kâmil bir mürşidi idi. O nur dolu mezarı ziyaret ederken ziyaret adablarını yerine getirdi. Allah'ın yüce kitabını tilavet buyurdu. O mukaddes mezarın etrafında oturanlara sadakalar ve hediyeler dağıttı.¹¹⁰

c-Hace Yesevî'nin kabrini ziyaret etmesi

Kazaklarla savaştan dönünce, zilhicce ayının onbeşi perşembe günü sabahı parlak bir güneş gibi Yesî beldesinin ufuklarından doğdular, Hâce Hazretleri'nin mezarını ziyaret ihramını kuşandılar, ilahi davete lebbeyk dediler ve Hâce Yesevî'nin türbesini ziyaret edip o bereketli topraklarda o hayır sahibi sakinleri için birçok adaklar ve sadakalar dağıttılar.¹¹¹

Daha sonra Muhammed Timur Sultan'ın mütahhar annesinin yüce dergâhını ziyaret vazifesini yerine getirdiler.¹¹²

¹⁰⁵Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 43,44.

¹⁰⁶Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 61,125,196.

¹⁰⁷Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 130.

¹⁰⁸Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 198.

¹⁰⁹Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 44,149,150,151,152.

¹¹⁰Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 60.

¹¹¹Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 168,258.

¹¹²Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 262.

d-Rabî' b. el-Haysemî'nin kabrini ziyaret etmesi

Değerli ordu dağ yolundan geçerek Meşhed sahrasında ihtişamlı çadırlarını kurdu. Sefer ayının üçü Pazartesi günü Padişah ordusu Meşhed sahrasında Mukaddes Meşhed'in bir fersah uzaklığında olan Rabî' b. el-Haysemî'nin¹¹³ mezarının yanına konuşlandı ve böylece mukaddes Meşhed'in etrafına ikamet buyurmuş oldular.¹¹⁴

Han Hazretleri de Padişah ordusunda atına binerek tabiinin büyüklerinden olan kabrinin orada olduğu bilinen Rabî' b. Huseym'in kabrini ziyaret etmek için yola koyularak ziyaretlerini gerçekleştirdiler.¹¹⁵

e-Hz. İmam Rıza¹¹⁶'yı ziyaret etmesi

Altı safer perşembe sabahı Hz. İmam Rıza'yı ziyarete yöneldiler. Türbenin girişine gelince aşağı inerek huzura vardılar ve oradan mukaddes ravzaya doğru yürüdüler. Bu sırada sultanın gelişini davullar ve borazanlar eşliğinde haber verdiler, onlara bahşişler verildi. Türbenin girişine gelince aşağı inerek huzura vardılar ve oradan mukaddes ravzaya doğru yürüdüler. Orada kubbenin altında ziyaret âdâbını takdim buyurdular. Biraz oturduktan sonra da kubbeden dışarı çıktılar. Kur'an okuyan hafızlara kabrin dışında okumalarını emretti. Kur'an âyetlerinin bereketinden sonra dua ve yakarışlarda bulundular. İmam Hazretlerinin huzurunda izhar ettikleri niyaz ve yakarışları ve kudretli saltanatına rağmen kendisini ins ve cinin Sultânı İmam Rızâ'nın eşiğinin dilencisi sayması, tam bir ruh inceliği ve mânevî ortamın feyzinde İmam Rıza için yazdığı şiir okundu. Akabinde ilmî ve dinî sohbetler yapıldı ve İmam Rızâ'dan naklen hadisler ele alındı.¹¹⁷

f-İmam Muhammed Ali'nin mezarını ziyaret

Sekiz Sefer Cumartesi günü Tûs beldesindeki tertemiz mezarların ziyaretine teveccüh buyurdu. İlk etapta o vilayetin halk arasında meşhur olan mezarı ziyaret

¹¹³ Hâce Rabî', Rabî' b. Esedî Kûfî, diye meşhur olan büyük ravilerdendir. Meşhed'in bir fersah ötesinde bulunan ziyaret yeridir. Hamdullah b. Ebî Bekr Mustavfî, *Tarih-i Guzide*, hzr. 'Abdülhüseyn Nevâî, (Tahran: Emir Kebîr, 1339), 247.

¹¹⁴ Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 327.

¹¹⁵ Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 339.

¹¹⁶ Büyük bir ihtimalle 153'te (770) Medine'de doğdu. Doğum yılını 148 (765) veya 151 (768) şeklinde gösterenler de vardır. Babası Mûsâ el-Kâzım da Ebü'l-Hasan künyesiyle tanındığından Ali er-Rızâ, karışıklığı önlemek için Ebü'l-Hasan es-Sânî ve ayrıca Ebû Bekir künyeleriyle anılmıştır. Kendisine Sâbir, Râzî, Vefî ve Rızâ gibi çeşitli lakaplar verilmiş olup bunlar içinde en meşhur olanı, Halife Me'mun tarafından verilen er-Rızâ'dır. Halife bu lakabı ona ilim, ibadet, zühd ve takvâ gibi üstün meziyetleri dolayısıyla vermiştir. Kaynaklar, Ali'nin bu lakapla çağrılmaktan hoşlanmadığını ve sırf halifenin ısrarı karşısında bunu kabul etmek zorunda kaldığını kaydeder. Babası Mûsâ el-Kâzım, Şiî İsnâaşeriyye'nin yedinci imamıdır. Annesi ise Habeşistanlı veya Sudanlı bir câriye (ümmü veled) olup adı hakkında çeşitli rivayetler vardır (Sükeyne, Ümmü'l-benîn, Şehd, Neciyye, Necme, Şakrâ' vb.). Çocuklarının sayısı ve adları kesin olarak bilinmemektedir. Sadece Muhammed el-Cevâd'ın onun oğlu olduğunda ittifak vardır. Ayrıca Hasan, Ca'fer, İbrâhim, Hüseyin, Muhammed el-Kâni' ve Âişe adlarında daha başka çocuklarının bulunduğu nakledilmekteyse de bu bilgiler kesin değildir (bk. Muhsin el-Emîn, II, 13). Soyu, oğlu Muhammed el-Cevâd ile devam etmiştir. Bkz. Ahmet Saim, Kılavuz. "Ali er-Rızâ", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV, 2010), (İstanbul 1989, 2/436-438).

¹¹⁷ Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 339-340.

ettiler ki; o kabir İmam Muhammed Ali'nin (İbn-i Hanefiye'ye diye meşhurdur) mezarıydı.¹¹⁸

Sonra Tûs'un doğu tarafına doğru hareket edildi. Şeyh Ebû'l-Kâsım Gürgânî, Şeyh Ebû Nâsr Serrâc ve arkadaşları gibi birçok büyüklerin kabirlerini ziyarette bulundu.¹¹⁹

g-Muhammed b. Muhammed Gazzâli Tusî'nin kabrini ziyaret etmesi

Şeybânî Han yaşayan din alimlerine ve büyüklerine önem verdiği gibi ölen din alimlerinin mezar ve türbelerini ziyarete de önem verirdi. Bu bağlamda Şeybânî Han Meşhed'e gittiğinde önce İmam Rıza'nın türbesine ziyaret etmiş ve oradaki ziyaret merasimi sona erdikten sonra Tus'a yönelmiş ve İmam Hüccet'ül İslam Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâli Tusî'nin dergahını¹²⁰ ziyarete gitmişlerdi.

3.Şeybânî Han'ın Siyaseti

3.1.Şeybânî Han'ın İstikrarlı Yapısı

Şeybânî Han maksat ve hedeflere ulaşmak yolunda azimli ve her türlü zahmete göğüs geren ve dünyayı fethetme noktasında istikrarlı bir yapıya sahipti¹²¹.

Kazaklarla savaşıp Caniş Sultan'ı yenip Burunduk ve Kasım Hanlara karşı mücadeleye koyulduğunda, komutanlarının kendisine gelip ordunun gücünün ve teçizatının zayıfladığının haberini aldıklarında ve bu savaşa girilmesinin tehlikeli olacağını ve ağır zayıata sebep olacağını söylediklerinde verdiği cevabı şöyledir: "Biz Horasan beldelerinden Kazaklarla savaşma azmiyle Mâverâünnehir velayetine geldik. Saadetli çocuklarımız ve saltanat ehli kardeşlerimiz kendi velayet ve beldelerinden yiğit azimlerini biletiler ve yiğitlik yoluna adım attılar. Kazak beldesi sınırlarına kadar geldiler. Böylece Allah'a hamdolsun hiçbir asırda padişahlardan hiçbirine nasip olmayan fetihler bize nasip oldu, memleketlerin etrafındaki Kazak kavmi yağmalandı, ganimetler elde edildi. Şimdi gaddar düşmanın emellerini kesip atan keskin kılıç gibi olan azimet kemalimiz nasıl bize izin verebilir ki; Kazak ulusunun gözü ve çırağı olan ve de Kıpçak ovasının ünlü hanlarının padişahının ordusu ve öncü birliği olan Burunduk Han ve Kasım Sultan bizden intikam şerbetini içip can ve bedenlerimizi esir etme arzusundayken buradan geri dönelim ve savaş makamında iki ordunun birbirine yakın olduğu bir zamanda savaştan el çekelim. Onlar diyelim ki hamiyetsizlikten ırz ve namuslarını korumayı düşünmeseler, bizi azamet ve yiğitlik oklarıyla vurmasalar, başlarını yakalarına sokup gizleseler ve askerlerin eliyle savaş perdesini kenara itmeseler bile bize yiğitlik mezhebinde geri dönmek, ilerledikten sonra rahatlığa gömülmek için geriye avdet etmek yakışık alır mı? Padişahlık azameti bizlere acizlik ve gevşeklik vadisine inme ruhsatı verir mi? Savaş ve mukavemetten el çekmek doğru olur mu?¹²² Şeybânî Han'a gelen komutanlar bu dik duruş, istikrar ve cesaret karşısında şaşırıp kaldılar¹²³ ve Kazaklara karşı savaşa devam dediler.

¹¹⁸ Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 350.

¹¹⁹ Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 350.

¹²⁰Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 350.

¹²¹Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 149,152,154.

¹²²Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 230.

¹²³Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 234.

3.2.Şeybânî Han'ın Fethettiği Yerler

Şeybânî Han, "başkenti eyerlerinin üzeri olan", savaştan savaşa koşan, cesur ve savaşçı bir komutan ve devlet adamıydı. Buhra'dan Dâmegân'a gitmiş, fethedilmemiş olan birçok kale ve ülkeleri fethetmiş, kış gelmeden Merv'e yönelmiş, o yıl Kıpçak çölüne karşı harekete geçmişti. Türkistan'da saadet bayraklarını yükseltmiş, düşmana karşı harekete geçmiş,¹²⁴ çeşitli ülkeleri fethetmiş,¹²⁵ Han Hazretleri'nin saltanat güneşi yükselmiş Moğol ve Çağatay sultanlarının saltanat mülkü yokluğa sürüklenmişti.¹²⁶

Kıpçak ovasından çıkıp Mâverâünnehir beldelerini fethetmeye,¹²⁷ Seyhun'un en ücra köşesinden Ceyhun nehri sahillerine kadar tüm bölge Padişah devletine dahil oldu.¹²⁸ Fethe odaklaşınca ve iltifat gölgesi Horasan memleketlerini fethetme doğru uzayınca H.909 yılında Şeybânî Han Ceyhun nehrinden geçtiler. Bu da Horasan beldesini fethetmek için Ceyhun nehrinden geçişin ilkidir.

Belh'e gelerek orayı kuşatma altına almış ve Emirzade Bedi'u'z-Zaman Mirza kaçarak o beldedeki dağlara sığınmıştı. Kuşatmadayken bazı Kazak sultanların Şeybânî Han'ın diyarına saldırdığı haberini alınca Belh'ten dönerek savaş için Kazak diyarına yönelmişti. Kazaklara yapılan ilk saldırıdan galip çıkan Şeybânî Han bol ganimetler elde ederek geri dönmüştü.¹²⁹ Bu, Kazaklara yapılan ilk saldırıdır¹³⁰ ve bir yıl sonra da yaz mevsiminde Horasan fethedilmiştir.¹³¹

Horasan'ın fethinden sonra Şeybânî Han, dev bir orduyla Türkistan tarafına doğru harekete geçtiler. Kazak beldesinin hudutlarına vardılar. Siğnâk'tan (Suğnak'tan) geçerek kışlaklarının ortası olan Karakum yakınlarına kadar ilerlediler. O yıl Burunduk Han'ın ulusuna kast ve azmetmiş olduklarından saldırıya geçtiler. Bu saldırılar karşısında Burunduk Han malını ve esbabını bırakıp kaçtı. Şeybânî Han oradan celal sahibi Allah'ın sayesinde muzaffer bir şekilde orduyla Türkistan'a geri döndü.¹³²

Şeybânî Han Cürcân, Taberistân¹³³ ve Kûmis (ki birincisi Astarâbâd, ikincisi Sârî ve üçüncüsü ise Bistâm ve Dâmegân'dır) ele geçirdi. H. 910 yılının Rebîülevvel ayının birinde Herat'a döndüler ve burada üç ay kaldılar ve daha sonra cemaziyelâhir başlarında Kelat kalesini muhasara ettiler ve bir süre burada konakladıktan sonra Merv'e yöneldiler.¹³⁴

Şeybânî Han, dokuz yüz on üç (1507) yılının ilk çeyreğinde Herat'ı fethetti ve Horasan'a hâkim oldu. Herat'ın fethinden sonra havalanın çok sıcak olmasına rağmen Evbe ve Kûhistan yollarından geçerek Kandahar, Zemindâver ve Kâbil¹³⁵

¹²⁴Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 102.

¹²⁵Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 149.

¹²⁶Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 156.

¹²⁷Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 150.

¹²⁸Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 151.

¹²⁹Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 167.

¹³⁰Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 167.

¹³¹Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 167.

¹³²Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 168.

¹³³ İran'ın kuzeyinde günümüzde Mâzenderan adını taşıyan eyalet. Osman Gazi Özgüdenli, "Taberistan", *Türkiye Diyanet İşleri Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/322-323.

¹³⁴Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 190.

¹³⁵ Kâbil.

tarafına yöneldi, buraları fethetmeyi amaçladı. Oranın halkını yenilgiye uğratarak vilayeti yağmaladı, Kandahar, Zemindâver ve Sistan eyaletlerinde bayrağını dalgalandırdı. Kûh kalesini kuşattı, o sağlam kalenin etrafını baltalar ve kazmalarla yerle bir etti ve Sultan Nâsır acizliğinden kaleyi teslim etti.¹³⁶

Ordu Herat, Serahs ve Merv, Sistan, Kuhistan ve Astarabad'ı fethetti. Merv'de birkaç gün durduktan sonra Horasan etrafına yöneldiler ve Nesâ ve Bâverd alındı. Bu esnada Mâverâünnehir tekrar Kazakların yağmasından kurtulamadı. Merv'den Kelat kalesi seferinde olan Şeybânî Han hemen Maveraünnehir'e doğru hızlıca hareket etti. İki gün veya daha az bir süre zarfında Ceyhun sularından karşıya geçerek Karavul'dan saadet toprağı ve misk kokulu Buhârâ'ya vardılar.

Padişah ordusu Merv'e gelmeden önce Sultan Ubeydullah, Meşhed-i Rezeviye¹³⁷ye kadar ilerlemişlerdi. Sultan Hüseyin Mirza'nın oğlu Muhammed Kasım sokakları kapatarak Meşhed'i muhasara etti. Ubeydullah Sultan'ın ordusu tek nefeste muhasarayı yararak şehre girdiler. Muhammed Kâsım onun saldırıları karşısında mağlup düştü ve Meşhed fethedildi. Daha sonra da Nîşâbur ve Sebzevâr'ı fethettiler. Böylece Sebzevâr ve diğer Horasan memleketleri de yeniden Padişah Hazretleri'nin egemenliği altına girdi.¹³⁸

Padişah ordusu Astarâbâd ve Cürcân'ı fethettikten ve Sayın Han¹³⁹ (Batu Han) ulusunun yaşadığı yer olan Türkeman Yaka'yı yağmaladıktan sonra Bistâm'ın tepelerine kadar ilerledi.¹⁴⁰

Mâverâünnehir fethedilmiş o memleketin etrafı, Seyhun'un en ücra köşesinden Ceyhun nehri sahillerine kadar tüm bölge Padişah devletine dahil olmuş ve o beldelerin iktidarını elinde bulunduran sultanlar yok olmaya başlamıştı.¹⁴¹

3.3.Şeybânî Han Savaştan Döndükten Sonra Ziyafet ve Ziyaretleri

Katıldığı savaşlardan dönen Şeybânî Han, büyük kutlamalar yapar, büyük ziyafetler verir ve ganimetleri yöneticiler ve halk arasında bölüştürürdü. Ayrıca ünlü alimlerin ve büyüklerin kabirlerini de ziyarete giderdi. Aşağıda zikredeceğimiz açıklamalar buna birer örnektir.

a-Dua ve övgüde bulunması

Kazak fethini kutlama görevini yerine getirdikten sonra yüce meclise layık bir dua ve övgüde bulundular. Şeybânî Han'ın lütfü herkesi kuşattı, herkesin hâl hatırını sordu, onlara çok cömertçe ve şefkatlice davrandılar.¹⁴²

b-Ziyafetler düzenlemesi

¹³⁶Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 184.

¹³⁷ Astân-i Kuds-i Rezevî, Meşhed şehrinde yer alan Astan-ı Kuds-i Rezevî Türbesi İslâm dünyasının en büyük, en görkemli ve en geniş türbelerinden biridir. Yüzyıllar boyunca İmam Rıza (a.s.)'ın kabri üzerinde genişlemiştir. Muhtelif yüzyıllara ait tarihî ve sanatsal izler taşımaktadır. Yapıtın tarihi h.k. 203 bir diğer söylenceye göre 202 yılında, İmam Rıza'nın şehadetinden sonra mübarek naaşının Harun Reşid'in kabri üzerine yerleştirilmesinden sonra inşa edilmiştir.

¹³⁸Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 184-189.

¹³⁹ "Sayın Han" lakaptır. Bkz. Mustafa Kafalı, "Batu Hân", *Türkiye Diyanet İşleri Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 208-210.

¹⁴⁰Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 189.

¹⁴¹Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 155.

¹⁴²Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 279.

Rengarenk nimetler ve çeşit çeşit yiyecekler büyük bir ziyafet sofrasına kuruldu. Büyük kazanlarda pişirilen hayvan etleri yüce dağlar gibi üst üste sofraya dizildi ve adeta insanlar arasında nimet sofrasını yağmalama salası verildi. Halk o sayısız etleri görünce adeta gözlerinde “Yabani hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde”¹⁴³ hükmünce haşır sahnesi canlandı. Etlerin en nefisi, temizi ve lezzetlisi olan at etinin çokluğu o kadar göz alıcıydı ki hayatında bir karınca ayağı bile görmeyen kimseler bir at sırtını omuzlamış ve bir çekirgenin ayaklarında tasarruf kudreti olmayan kimseler atın ayak ve omuzlarını kapmışlardı.¹⁴⁴

Çahârbâğ fezasına yayılan o güzel kokusuyla Enkilyun bağının yüzeyini hikâye eden ve bukalemunun halinden kinaye rengarenk yiyecekler sayesinde renkli sofralar kuruldu. Eli çabuk ve hızlı olan aşçıbaşları bu güzel renkli yemekleri herkesin önüne serdiler. Orada artık herkes kendi meram ve maksadına erişti. Şeybânî Han'ın kâmil lütuf ve şamil bağışı oradaki bütün sultanları, emirleri ve askerleri kuşattı.¹⁴⁵

Büyük bir kutlama meclisi ve yüce bir mahfil tertip edildi. Hiç kimse o güne kadar böylesine bir ziyafet görmemişti. Gökyüzü sofrasına yıldızlar kâsesi dizilmiş, hiç kimse böyle süslü bir sofraya kuramamıştı. Herkes kendi makamı ve derecesi esasınca o geniş mekân ve yüce mevzi etrafında yerini almış, gökyüzünden yüce gölgeliklerde ve gökyüzü kubbesinden ihtişamlı çadırlar içinde ünlü askerler ve emirler karar kılmıştı. Padişah meclisinin kurulduğu yüce çadır ise ünlü sultanlar, yüce âlimler, makam sahibi emirler ve birçok erdemli insanlar ile doluydu.¹⁴⁶

c-Kurum ve beldeleri ziyaret etmesi

Seferden dönen Şeybânî Han, ülkedeki bazı belde ve kurumları ziyaret ve teftişe koyulmuş ikinci gün kendi özel binası olan yüksek ilimler medresesine gitmiştir. Cumartesi günü sabahı Şeybânî Han'ın atını hazırlayarak hilafet sarayına getirdiler ve orada hazır bulunan saadetli sultanlar, makamı yüce âlimler ve ünlü emirler de âlemin fatihinin sancağının gölgesinde bineklerine binerek Dört Yol kapısından eşsiz Semerkant şehrine girdiler. Padişah o şehrin pazarlarından vakar ve sükûnet yoluyla geçerek devlet ve mutluluk ihtişamıyla Yüksek İlimler Medresesine giriş yaptı.¹⁴⁷

d-Alimlerin ve liderlerin kabirlerini ziyaret etmesi

Kazaklarla savaştan dönünce, Zilhiccenin on beşi Perşembe günü sabahı parlak bir güneş gibi Yesî beldesinin ufuklarından doğdular, Hâce Hazretleri'nin mezarını ziyaret ihramını kuşandılar, ilahi davete lebbeyk dediler ve Hâce Yesevî'nin türbesini ziyaret edip o bereketli topraklarda o hayır sahibi sakinleri için birçok adaklar ve sadakalar dağıttılar.¹⁴⁸

Daha sonra Muhammed Timur Sultan'ın mütahhar annesinin yüce dergâhını ziyaret vazifesini yerine getirdiler.¹⁴⁹

¹⁴³Kur'an-ı Kerim, Tekvin/5.

¹⁴⁴Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 307.

¹⁴⁵Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 196.

¹⁴⁶Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 282,300.

¹⁴⁷Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 283.

¹⁴⁸Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 168,258.

¹⁴⁹Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 262.

Yüce Şeybânî Han Yüksek İlimler Medresesine varınca önce ünlü kardeşi Mahmud Sultan'ın kabrini ziyarete yöneldi. Mezarın üst tarafındaki büyük salonda ziyaret adabını yerine getirdikten, Sultan Mahmud'un kabri karşısında fatiha okuduktan ve selam verdikten sonra hilafet çadırını kurdular. Âlimler, büyük zatlar ve hafızlar Şeybânî Han'ın meclisine müşerref oldular. Talebe ve ziyaretçilerden oluşan halk grupları da bu izzetli mecliste hazır bulundular.¹⁵⁰

3.4.Şeybânî Han'ın Bayram Kutlamaları

Mutluluk veren bayram müjdesinin davul sesleri, memleketin dört bir tarafını adeta yerinden söküyordu. Böylesine kutlu bir Ramazan Bayramı sabahı her biri bir memleketin hükümdarı ve bir bölgenin hâkimi olan binden fazla emir, devleti yurt içinde ve yurt dışında temsil eden özel birlikler, kutlu bayram sabahı yüce sultanlar yeni fetih ve güneşin ilk ışıklarıyla birlikte hilali gördükten sonra güneş doğmadan önce koşucu at, silah, alet, edevat, elbise ve teçhizat sahibi ünlü yiğitler Şeybânî Han'ın huzuruna vardılar.¹⁵¹

Mahşeri andıran kalabalık da Şeybânî Han'ı görmek ve bayramı kutlamak için meydana gelmişti. Halk tekbir sesleriyle Çaharbağ'ı inletiyordu¹⁵² adeta. Şeybânî Han güzel, güçlü, alemleri dolaşan, Hüsrev'in siyah atı bile yarış meydanında onunla yarışmaktan çekinen, saba rüzgârından hızlı esen meşhur atıyla¹⁵³ meydana gelip bayram namazını kılıp halkı selamladıktan sonra annesinin kabrini ziyarete gitmişti.¹⁵⁴

Han Hazretleri'nin diğer halifelerin sireti üzere bayramlarda bineğine binerek bayramlaşmaya giderken yolunun üzerinde bulunan ok atma yarışlarının olduğu meydana geldi.¹⁵⁵ Yüz bin ünlü silahlı süvari ok atma gösterilerine katılmak için Çehârbağ alanında, sokaklarda ve o nahiyedeki ovalarda hazır duruyordu.¹⁵⁶

Bayram günü güçlü Özbek gençleri Şeybânî Han'ın huzurunda hedefe çok isabetli oklar atıyorlar, yücelik ve mutluluk hissediyorlardı. On binden fazla süvari her biri aslan gibi adeta ok ve yaydan pençesiyle hedefe saldırıyor, okunu hedefe isabet ettiriyor, vur kaç taktiği ile geri dönerek iki yüz civarı ılgın ağacı üzerindeki hedefleri okla vuruyorlardı. Evet, o gün İslam'ın büyük haşmet ve azameti sergileniyordu adeta. İslam ordusu bunca ziynet, cesaret ve savaşta uzmanlık gösterileri eşliğinde kendini zamanın halifesine takdim ediyordu.¹⁵⁷

Padişah ordusu Buhârâ Musallasında bayram namazını kıldıktan sonra davul zurna çalarak ve zafer naraları atarak Padişah ordusu harekete geçmiş, kadınların müjde defleriyle kâmil bir haşmet içinde Çarbâhâr sarayında konaklamışlardı.¹⁵⁸

Bayram sabahı rengarenk yiyecekler sayesinde renkli sofralar kuruldu. Eli çabuk ve hızlı olan aşçı başları bu güzel renkli yemekleri herkesin önüne serdiler. Şeybânî Han'ın kâmil lütuf ve şamil bağıışı oradaki bütün sultanları, emirleri ve

¹⁵⁰Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 284.

¹⁵¹Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 192.

¹⁵²Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 191.

¹⁵³Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 242, 243.

¹⁵⁴Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 194.

¹⁵⁵Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 194.

¹⁵⁶Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 193.

¹⁵⁷Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 194-195.

¹⁵⁸Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 196.

askerleri kuşattı. Kendi mertebeleri hasebiyle orada oturan İran ve Turan'ın âlimleri ve erdemli şahsiyetleri de Şeybânî Han onların hepsini padişahlara yakışır lütuf ve bağışları sayesinde değerli nimetler ve kıymetli hediyelerle müşerref ve müzeyyen buyurdular. Herkese layık olduğu tertip ve yakışır bir muamele ile yücelik lütfuna mazhar kıldı.¹⁵⁹

Zaferlerden dönen ordu, kurban bayramından önceki arefe günü selamet ve saadet içinde Suğnak beldesinde konuşlandı. Kutlu bayram sabahı yüce sultanlar yeni fetih ve Kurban Bayramını kutlamak için Şeybânî Han'ın huzuruna müşerref oldular. Celil olan Allah'a hamd-ü sena makamında sonsuz şükürlerini ve güzel övgülerini takdim ettiler. Şeybânî Han Kurban Bayramı gününün sabahı, mağfur ve mebrur Han Ebü'l Hayr Han'ın münevver kabrinde namaz ve tekbir gibi bayram ibadeti görevlerini yerine getirdi. O değerli güne ait tazim ve tekbir merasimini layıkıyla eda etti.¹⁶⁰

3.5.Şeybânî Han'ın İmaretleri

Şeybânî Han Semerkant'ta kendi özel binası olan yüksek ilimler medresesini inşa ettirmiştir.¹⁶¹

Kani Gül yaylaklarında çok yüce ve güzel bir imarethane bina etti ki âlemin mühendis akılları onun sanat güzelliği, sağlam temeli ve güçlü yapısı karşısında hayran kalmaktaydı ve Havarnak kasırları bile onun görkemli binası karşısında basit kalıyordu.¹⁶² Dünya mimarlarının idrakleri gökyüzünü andıran süffe ve ayvanı karşısında şaşkınlığa düşmekteydi.¹⁶³ Binanın güzelliği, sanat inceliği, yer ve mevkii, hava güzelliği açısından kâinat fezasında böylesine bir bina tarih boyunca inşa edilmiş değildir.¹⁶⁴

Karşî'de Çehar Bâğ'da yaptığı kasrı yeryüzünün en garip imaretlerinden biridir. Göklerin ortasının süsü olan Samanyolu gibi Nesef nehrinin sahilinde Nesef vilayetinin süsü gibi durmaktadır. O saadet kaynağı nehrin etrafı köylerle, imaretlerle, mezarlarla ve meralarla çevrili bulunmaktadır.¹⁶⁵

Sonuç

Mihmân-nâme-i Buhârâ'da, Özbeklerin kurucu lideri olan Muhammed Şeybânî hakkında edindiğimiz bilgiler ilk temel eserden elde edildiği için Türk-Özbek tarihi açısından büyük bir öneme haizdir.

Mihmân-nâme-i Buhârâ'yı incelediğimizde Muhammed Şeybânî Han çalışkan, savaşçı, milleti için zorluklara göğüs geren, bilinçli, ilmî ve dinî açıdan donanımlı bir devlet adamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Alimlere değer veren onlarla toplantılar yapıp kararlarında onların görüşlerini alan, kendi görüşlerini alimlerle paylaşan ve kararlarında alimler ve üst rütbeli teknokratlarla meşveret ederek karar alan lider olarak göze çarpmaktadır.

Göçebe ve dağınık halde olan Özbekleri bu durumdan kurtarıp XVI. Yüzyıla damgasını vuran ve yüzyıl sürecek güçlü bir Özbek Devletinin temellerini kurmuş ve

¹⁵⁹ Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 196.

¹⁶⁰ Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 245.

¹⁶¹ Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 283.

¹⁶² Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 292.

¹⁶³ Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 291.

¹⁶⁴ Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 294.

¹⁶⁵ Huncî, *Mihmân-nâme-i Buhârâ*, 319.

gelecek nesle miras bırakmıştır. Kendisi iyi bir yönetici, din alimi ve iyi bir şairdir de. Eserde Şeybânî Han, Ehl-i Beyt sevdalısı, alimlere ve düşünörlere saygıda kusur etmeyen, onların görüşlerine değer veren bir profil sergilemektedir. Dinî olarak kendi fikirlerine ters düşen alimleri toplantılarda eleştirmiş ve Hanefî fıkı donanımına sahip olduğu gözlenmiştir. Şeybânî Han; sarayında çeşitli mezheplerden din adamlarını barındırmıştır. Mihmân-nâme-i Buhârâ adlı eseri yazan ve Şeybânî Sarayının kâtiplerinden olan Ruzbihân el-Huncî de Şafiî mezhebine mensup olmasına rağmen Hanefî ekolüne sahip, Şeybânî Sarayında yıllarca bulunmuş, divan toplantılarına katılmış, mezheplerin fikirlerine değer vermiş ve devlet yönetiminde mezhepler üstü uygulamalar sergilemiştir.

Devletini yönetirken dinî hükümlerin yanı sıra, alimlerin ve çeşitli mezheplerin görüşüne göre uygulamalarda bulunmuş, dinî hükümlere ulaşamadığı noktalarda Cengiz Han Yasalarıyla devleti yönetmeye çalışmıştır.

Şeybânî Han yaptığı savaşlarla ulusunun sınırlarını doğuda Endican, Kuzeyde Taşkent, Güneyde Bedehşan ve Belh, batıda Harezm'e kadar genişleterek milletine geniş bir devlet miras bırakmıştır.

Ayrıca Rûzbihân el-Huncî'nin yaşadığı yıllarda kurulan Özbek Hânlığı ve Safevî Devleti arasındaki mücadelede Şeybânî Han Şah İsmail'e karşı da amansız mücadele sergilemiş ve son giriştiği savaşta canını vermiştir. Akkoyunlu Devleti'nin yıkılarak yerine kurulan Safevî Devleti ile Özbek Hânlığı sürekli mücadele içerisinde olmuş, bu iki devlet arasındaki mücadele siyasî boyuttan çıkıp mezhepsel boyut kazanmıştır. Özbekler Ehl-i Sünnet'in, Safevîler ise Şia'nın temsilcisi olmuştur.

Şeybânî Han sadece savaşçı bir lider olmayıp, sanata, sanatçıya da değer verirdi. Kendi döneminde çeşitli imaretlere imza atmış, ilmî merkezler ve medreseler inşa etmiştir. Bunun yanında Kanigül'de yaptırdığı o dönem dillere destan saraydan ve Moğollar döneminde yerle bir olan pek çok şehirlerden nasibini alan Tûs şehrinin onarımından da eserde bahsedilmektedir. Şeybânî Han tarihi eserlerin korunmasını sağlayarak Tûs şehrinde bulunan kıymetli mezarların da tamir edilmesini sağlamıştır ve bunlardan biri de İmam Gazzâlî'nin türbesidir. Ayrıca Ehl-i Beyt'e de saygısı ve sevgisi çok fazlaydı ve bunu 8. İmam olan İmam Rızâ'nın türbesine gerçekleştirdiği ziyaretten ve 8. İmam için yazdığı Türkçe gazelden anlamaktayız. Siyasi yönünün yanında iyi bir şair, edip ve hatiptir. Güçlü bir iradeye sahiptir. Bunu Kazaklarla savaştan yorulan ve büyük darbe yiyen komutanların savaştan vazgeçme düşünceleri karşısında onlarla yaptığı konuşma ve gösterdiği kararlı tutumundan anlamaktayız.

Şeybânî Han XVI. Yüzyıla damgasını vuran ve kurduğu devletle Özbeklerin güçlenmesini sağlayan, Şeybânî devletinin adını taşıdığı en önemli Özbek lideridir.

Kaynakça

- Akbıyık, Özyay. "Şeybânî Han Divanı" Basılmamış Doktora Tezi, İst. Ün. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul 1968.
- Alpargu, Mehmet. "Türkistan Hanlıkları", Özbekler ve Özbek Hanlıkları, Terimler ve Özbeklerin Menşei", *Türkler*, c. 8, Ankara 2002.
- Altier, Semiha. "Bir Sanat Hamisi Olarak Muhammed Şiban Han ve Maverâünnehir'deki Kültür Politikası". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. 5/4 (Ağustos 2008): 143-162.

- Buhârî, Hâce Bahauddin Hasan Nisarî. *Müzekkir-i Ahbâb*, Tashih: Seyyîd Muhammed Fazlullâh. Delhî: Dâiretu'l Me'ârif-i Osmânî, 1969.
- Çelik, Remziye. "Fazlullah Ruzbihân el-Huncî'nin "Mihmân-nâme-i Buhârâ" adlı eserinin tercüme, tahlil ve değerlendirmesi", (Doktora Tezi, İstanbul 2021).
- Duglât, Mirzâ Haydar. *Târîh-i Reşîdî*, thk. İslam Çemenî, Tahran: 1398/2020.
- Gedik, Ümit. "Fazlullâh b. Rûzbihân-i Huncî'nin Mihmân-Nâme-i Buhara'sı (İceleme-Çeviri), (Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012).
- Huncî, Fazlullâh b. Rûzbihân. *Mihmân-nâme-i Buhârâ: Târîh-i Padişâhi-yi Muhammed Şeybânî*, Haz. Menûçehr Sütûde, 2. Basım. Tahran: Bongâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitâb, 1976.
- Kafalı, Mustafa. "Batu Hân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay. 1992), 7/208-210.
- Kılıç, Nurten. "XVI. Yüzyılda Orta Asya'da Politik Düzen: Maverâünnehir-Özbek Hanlığı (Şibânîler) Meşrutiyet, Hakimiyet ve Hukuk", (Çevrimiçi) <https://www.altayli.net/xvi-yuzyilda-orta-asyada-politik-duzen-maveraunnehir-ozbek-hanligi-sibaniler-mesruiyet-hakimiyet-ve-hukuk.html>
- Kılıç, Nurten. Siyasal Kültürde Değişim: Şeybânî Han ve Özbek Siyasal Oluşumu (1500-1510), (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi 1999).
- Macit, Abdulkadir. *Şibânî Hanlığı (1500-1509)*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi 2015).
- Mîrhând, Muhammed b. Hâvend Şah. *Ravzâtü's-Safâ, fi sîret al-Enbiya ve'l mülük ve'l Hulefâ*, tash, Cemşid Kiyanfer. Tahran: 1380/2002.
- Mirza Muhammed Hasan b. Abdü'r-Rasûl Zenûzî. *Riyâzü'l-Cenne*, Tahkik Ali Rafî'i, Kum: Kitâbhâne-i Mer'âşiy-i Necefî, 1384/2005.
- Mustavfî, Hamdullah b. Ebî Bekr. *Tarih-i Guzîde*, hzr. 'Abdülhüseyin Nevâî, Tahran: Emîr Kebîr, 1339/1961.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Taberistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yay. 2010, 39/322-323.
- Rumlû, Hasan Beg., *Ahsenü't-Tevârîh*, Tashih, Abdü'l-Hüseyin Nevâî, Tahran: İntişarat-i Bâbek, 1357/1979.
- Safevî, Sam Mirza-yi. *Tuhfe-i Samî*, Tahran: Armağan Matbaası, 1314/1936.
- Seyhan, Şemsettin. Türkistanda Bir Cengiz Soyu Şeybânîler", 1-16, academia.edu.tr (Çevrimiçi) 2020.
- Türkoğlu, İsmail. "Şeybânî Han" *İslam Ansiklopedisi*, TDV, (İstanbul, 2010), 39/43-45.
- Ülker, Halil. "Osmanlı Özbekistan Siyasî İlişkileri (1514-1873)", *Manas*, 8/4 (2019), 3977-4006.